

Egyetemi doktori (PhD) értekezés tézisei

**A HATÁRMENTESÜLÉS FOLYAMATA
KELET-KÖZÉP-EURÓPÁBAN:
MAGYARORSZÁG ÉS KELETI HATÁRAINAK ESETE**

Pásztor Szabolcs

Témavezető:
Dr. Láng Eszter
egyetemi docens, CSc

DEBRECENI EGYETEM
Ihrig Károly Gazdálkodás- és Szervezéstudományok Doktori Iskola

Debrecen, 2014

TARTALOMJEGYZÉK

1. A kutatás előzményei, célkitűzései és a kutatási hipotézisek bemutatása	1
1.1. A kutatási téma elméleti kerete és relevanciája.....	3
1.2. A kutatás célkitűzései és a kutatási hipotézisek	4
2. Adatbázis és az alkalmazott módszerek ismertetése	9
3. Az értekezés főbb megállapításai	16
3.1. A kritikai irodalom-feltárás eredményei.....	16
3.2. Az esettanulmányok következtetései.....	18
3.3. Az empirikus kutatás eredményei	19
4. Az értekezés új, illetve újszerű eredményei.....	28
5. Az eredmények elméleti / gyakorlati hasznosíthatósága	30
6. Felhasznált irodalmak.....	31
7. Az értekezés témakörében készült publikációk	34

1. A kutatás előzményei, célkitűzései és a kutatási hipotézisek bemutatása

*„Az emberek cselekedeteit három tényező határozza meg:
a származás, a környezet és az időpont.”*

Hippolyte Taine

A globalizációs tendenciák által keltett intenzív gazdasági- és társadalmi átrendeződésnek és az erőközponti egyensúly változásának köszönhetően mára már az egész világon jellegadóvá vált a nemzeti határok gazdasági értelemben vett folyamatos változása (OHMAE, 1995).¹ Ebben a rendszerben többnyire azok az országok és határ menti térségek váltak/válnak kulcsterületekké, egyfajta kísérleti laboratóriumokká, ahol a jellegadó világgazdasági folyamatok erős területi lenyomatot hagytak/hagynak. A regionális gazdasági integrációk kereskedelmi akadályokat mérséklő szerepe, Európában az eurorégiók, a nemzeti függetlenségnek a multinacionális vállalatok és a nemzetközi szervezetek jelenléte által előidézett elmosódása, a technológiai haladás következtében eltűnő távolságok és egyéb globalizációs tendenciák ugyanis olyan jelenségek, amelyek markánsan átformál(hat)ják a határ menti területek arculatát (OHMAE 1990).

A várakozások különösképp az EU-ban és annak szomszédságában nagyok (BARANYI, 2007). Az európai integráció jelenleg 16 országgal határos, és a szomszédos államokban élők népessége megközelíti a 400 millió főt (KALLIORAS et al., 2009). Az EU-t egyébként bátran nevezhetjük határ menti integrációnak, hiszen a lakónépesség és a régiók döntő részének mindennapjait jelentősen befolyásolják az államhatárok. Az európai integrációban a regionális együttműködésen belül a mesterséges határok felszámolása különböző tendenciákat indított el, melynek eredményeképpen az 1950-es és az 1980-as évek közötti viszonylag stabilnak tekinthető államhatárok az 1990-es években radikális gazdasági, társadalmi és politikai

¹ Tudnunk kell azonban, hogy a posztmodern megközelítés a Vesztfáliai állam válságára és az identitás szerepére fókuszál a határokkal kapcsolatban. Ugyanakkor, a neoliberais megközelítés ezzel ellentétben az állítja, hogy a nemzetállamok halála a globalizációs trendeknek köszönhető (OHMAE, 1995).

változásoknak köszönhetően rendkívül jelentősen átalakultak (ANDERSON – O'DOWD, 1999).

A folyamatosan zajló európai integrációtól nemcsak a határon átnyúló interakciók esetében várhatunk pozitív hatást, hanem a tagországok gazdasági kohézióját érintően is. Kiiktatódnak ugyanis a szabad tényezőáramlás előtt álló akadályok, és a kereskedelmi költségek fokozatos csökkenésén keresztül az integráció öngerjesztő, önfenntartó folyamatként egyre intenzívebbé válik (OHMAE, 1990; HELLIWELL, 1998).² A határok következetes megnyitása ezen túl rendkívül sok területi folyamatot hoz(hat) mozgásba: a külföldi piacok jobb elérhetősége és a beáramló olcsóbb importtermékek fokozhatják a határrégiók vonzókéességét, valamint javíthatják – a külföldi vállalatok által generált importversenyhez kapcsolódóan – a belső régiók lokalizációs képességét is (BRÜLHART et al., 2004).

Az EU-n belül egészen speciális helyzetet élvez Magyarország, ugyanis a kilencvenes évek gazdasági- és társadalmi átalakulásának köszönhetően hét (!) országgal határos, ún. „határ menti országgá” vált (HAJDÚ, 2000). Ez a jellemvonás, illetve a 2004-ben bekövetkezett EU-s tagság – egyéb, már említett tendenciákkal karöltve – korábban soha nem látott intenzitással vetette fel a fekvés, a határok átalakulásának és a határ menti területek fejlődésének problematikáját.

Disszertációmban ezért én magam is Magyarország határmentesülési folyamatával foglalkozom, ezen belül a kutatásaimnak a fókuszát a határok gazdasági szerepének átalakulásában jelölöm meg. Ennek elsődleges okát a mottóban szereplő Taine nevéhez fűződő determinisztikus tényezők jelentik. Egyrészt egy Trianon által kettéosztott városban születtem, Sátoraljaújhelyen (*származás*), másrészt mind társadalmi, mind pedig munkahelyi szocializációm meghatározta a határmentesülési folyamat (*környezet*). Harmadrészt színesíteni kívántam a Debreceni Egyetem Ihrig Károly Gazdálkodás- és Szervezéstudományok Doktori Iskolájában azokat a jelenleg népszerű kutatásokat, melyek az Észak-alföldi és Dél-alföldi régió, a vidékfejlesztés, a periférikus fekvés és a határmentiség problematikáját feszegetik (*időpont*).

² Érdeemes lehet azonban azt megjegyezni, hogy COLLIER ÉS VICKERMAN (2001) munkájukban arra mutatnak rá, hogy a gazdasági akadályok felszámolása nem feltétlenül jár együtt a határon átnyúló gazdasági kapcsolatok erősödésével.

A disszertációm központi kérdése, hogy milyen tendenciákat mutat(ott) hazánkban a világgazdasági környezet gyökeres átalakulása következtében a határok gazdasági értelemben vett transzformációja. Lényeges súlypontja továbbá a munkámnak az Észak és Dél-alföldi régiókkal közvetlenül is érintkező keleti határok (a magyar–ukrán és a magyar–román határszakaszok)³ átalakulásának feltérképezése, és a korábbi kutatások új alapokra való helyezése. Úgy érzem továbbá, hogy a hazai kontextusban eddig nem készült átfogó munka az eltűnő államhatárok gazdasági következményeiről, és a tudományos diskurzust sokszor egyoldalú és csak pozitív következményeket taglaló megállapítások tematizálják. Nagy jelentősége lehet, továbbá a korábbi tapasztalok fényében egy olyan empirikus kutatásnak, amely számszerűsíteni próbálja a határok eltűnésének dinamizmusát és gazdasági következményeit.

1.1. A kutatási téma elméleti kerete és relevanciája

A változó világgazdasággal együtt átalakuló államhatárok és határ menti területek kutatása rendkívüli népszerűségnek örvend. A határkutatás (*border studies*) nyugat-európai és az amerikai képviselői évtizedes kutatási eredményeket tudhatnak maguk mögött, míg a hazánkban és a kelet-közép-európai régióban folyó tudományos vizsgálatok még mindig gyerekcipőben járnak. Ennek elsődleges oka az, hogy az államszocializmus éveitől a határkutatás kifejezetten tiltott kutatási területnek számított. (Nem véletlen tehát, hogy a szakirodalom szintetizálása során én magam is egészen sok idegen nyelvű forrást szerepeltettem).

A határkutatás témájában megjelenő tudományos igényességű munkák interdiszciplinárisak. Számos szerző azonban kizárólag közgazdasági nézőpontból tekint a kérdéskörre, ugyanis a szélesebb értelemben vett teret – és ebbe az államhatárok is beletartoznak – KRUGMAN (1998) nyomán a közgazdaságtan utolsó feltáratlan határvidékének tekinti. Én magam is nagyobb súly helyezek a disszertációmban a közgazdasági elméletekre, mindezt azonban csak azért teszem, hogy a tudományterület határkutatásban eddig elért eredményeit értékeljem.

³ Tudni érdemes azonban, hogy az Észak-alföldi régió mintegy 6 km-es határszakaszon érintkezik Szlovákiával is. Ez a reláció – többek között elhanyagolható hossza miatt – nem kerül a vizsgálataim fókuszába.

Túlzottan leegyszerűsítő volna azonban kizárólag egyetlen megközelítés mentén tudományos eredményeket készíteni, ezért a legmesszebbmenőkig egyetértek azzal, hogy a határ és a területi kutatás teljes egészében nem ölthet vegytiszta közgazdaság-tudományi megközelítést (RUMLEY – MINGHI, 1991; CLARK, 1994). Egyértelmű, hogy a határ menti területek kutatása megköveteli az interdiszciplináris szemléletmódot, ugyanis a határokkal történelmi (ZEIDLER, 2001), biztonságföldrajzi (KOBOLKA, 2000; SALLAI, 2002a; 2002b), közgazdasági (FITZGERALD et al., 1998), társadalom-földrajzi, gazdaságtörténeti, szociológiai és számos más nézőpont is kapcsolatba hozható (NEMES NAGY, 2003). Ennek bizonyítékaul pedig szolgáljon az a tény, hogy a regionális tudomány eddig elért eredményeinek döntő része több tudományág egymásra hatásából született (RECHNITZER, 2005; DUSEK, 2007). Mindezeket figyelembe véve a disszertáció során folyamatosan interdiszciplináris megközelítést követek, melyben szándékosan kerülöm az egyoldalú és a leegyszerűsítő szemléletmódot.

1.2. A kutatás célkitűzései és a kutatási hipotézisek

A disszertáció egyszerre több központi problémát (kutatási kérdést) is felvállal. Elsőként arra kíván választ adni, hogy a területi folyamatok leképezésébe egyre inkább bekapcsolódó közgazdaságtan mennyire alkalmas a határmentesülés és a határ menti területek jövőképeinek megrajzolására a globális térben. Ennél a témakörnél a következő kérdések adódnak: Létezik-e olyan törvényszerűség, amely néhány fix pont mentén egzakt módon előre vetíti a határok és az azokkal szomszédos területek átalakulását? A közgazdaságtan törvényszerűségei a területi kutatások ezen szeleténél egy irányba mutatva jelölik ki az átalakulás forogatókönyvét? Ha nem, akkor melyek azok a jellemző tulajdonságok, amelyek miatt nem teljesülnek az elméleti következtetések?

Ezt a jellemvonást, tehát az elméleti következtetések teljesülését, mint második központi problémát, súlyponti kérdésnek tekinti a disszertáció. Vajon az átalakulás előtt álló határrégiók ugyanolyan lehetőségek és veszélyek elé néznek, mint az empirikus kutatásokban ismerttetett téregységek? Esetleg minden határ menti terület más és más, így nem vázolható fel önálló átalakulási, fejlődési ív?

A disszertáció harmadik központi problémája a jelenlegi világgazdaságban rendkívül népszerű regionális integrációk szerepének értékelése. Ezzel kapcsolatosan a következő kérdések merülhetnek fel: Képesek-e az integrációs kezdeményezések a határok gazdasági értelemben vett elválasztó szerepét oldani, és az államhatárokkal közvetlenül is érintkező téregységek fejlődését érdemben katalizálni? Egyértelműen pozitív-e a regionális integrációk hatása a határmentesülésben? A határok fizikai lebontásán túl vajon a határ menti területek területi dinamizmusait is katalizálni tudják?

Az önálló empirikus kutatás a Kelet-Közép-Európán belül a magyarországi határmentesülési folyamatot kívánja értékelni, melynek során külön figyelmet fordítok a magyar–ukrán és a magyar–román határszakaszok átalakulására. Hazai kontextusban tehát a határmentesülési folyamat jellegadó tendenciáira és eredményeire igyekszem rávilágítani, néhány megkerülhetetlen kérdés megválaszolása mellett. Homogénnek tekinthető-e a határok gazdasági és/vagy fizikai értelemben vett eltűnése Magyarország határai mentén? Milyen tényezőknek tudható be az esetlegesen eltérő határmentesülési dinamizmus, és mekkora szerepet tölt be az európai integráció a folyamatban? Milyen eredményeket hoztak a határok szerepének megváltozásában a globális világgazdasági tendenciák hazánk keleti határai mentén? A makroszintű változásokat vajon az egyén (mikroszint) is hasonlóan érzékeli-e?

A felvetett kérdésekből is jól látható, hogy az irodalom áttekintése során megpróbálok rávilágítani a határkutatásban is egyre nagyobb teret nyerő közgazdaság-tudomány, a határmentesülés folyamatának és a határ menti területek fejlődésének kapcsolatára. Erre alapszik az első hipotézisem, mely szerint:

1. Hipotézis: *Jóllehet a közgazdaság-tudomány látványos fejlődési ívet írt le a területi folyamatok feltárásában és megértésében, önmaga továbbra sem képes egyértelmű és következetes válaszokat adni a határkutatás lényegi kérdéseire, tehát kizárólag közgazdasági elméletek mentén a határ menti területek fejlődését és a határmentesülési folyamatot leképezni túlzottan leegyszerűsítő.*

A disszertáció elméleti keretét verifikáló második részben számos empirikus kutatás eredményét strukturáltan szintetizálva és esettanulmányok segítségével kvázi gazdaságtörténeti áttekintést is adva a következő hipotézist fogalmazom meg:

2. Hipotézis: *Az egyes határtérségek fejlődési ívét a korábbi empirikus tapasztalatokra hagyatkozva csak töredékes sikerrel lehet megrajzolni. Minden egyes határ menti terület sajátos jellemvonásokkal rendelkezik, így a jellegadó tendenciák feltárásához az adott téregységre adaptált empirikus vizsgálat(ok)ra van szükség.*

Ezt követően azokat a hazánkban is rendkívüli népszerűségnek örvendő várakozásokat kívánom reálisabb talajra terelni, amelyek a regionális integrációk és azok gazdaságélénkítő szerepét sugallják a területi – de elsősorban határ menti – folyamatok katalizálásában. Ennek kapcsán fogalmazom meg a harmadik hipotézisemet:

3. Hipotézis: *Nem tárható fel egyértelmű kauzális kapcsolat a regionális integrációk létrejötte/bővülése és a határ menti területek gazdasági integrációjának növekedése között. Az adott határ menti terület jövőképét sokkal inkább a korábbi gazdasági integráltság, gazdaságszerkezet, valamint a jelenlegi fejlettség foka határozza meg a regionális integráció horizontális bővülése során.*

A harmadik fejezet az önálló empirikus kutatás hipotéziseit kívánja igazolni. Ezek a szűkebben értelmezett vizsgálati terület (Kelet-Közép-Európa és Magyarország határainak és határ menti területeinek) határmentesülési folyamatával, tehát a határok gazdasági szerepének átalakulásával hozhatók kapcsolatba:

4. Hipotézis: *Magyarország és a szomszédos országok által alkotott gazdasági térben igazolható a határok gazdasági – de nem területi – értelemben vett büntető hatása. A határmentesülés folyamatának eredményeképpen azonban a határok gazdasági interakciókat korlátozó szerepe fokozatosan gyengül.*

Hazánk keleti határaival (a magyar–ukrán és a magyar–román határszakaszok) összefüggésben elsőként a következő hipotézist fogalmazom meg:

5. Hipotézis: *Hazánk államhatárai mentén a határmentesülés folyamata erőteljes heterogenitást mutat, ami leginkább az eltérő integrációs dinamikáknak köszönhető. Az eltérő dinamizmusok erőteljesen hatottak a keleti határok átalakulására is, aminek eredményeképpen a magyar–ukrán viszonylatban a határok gazdasági értelemben vett elválasztó hatása sokkal erőteljesebb, mint a magyar–román viszonylat esetében.*

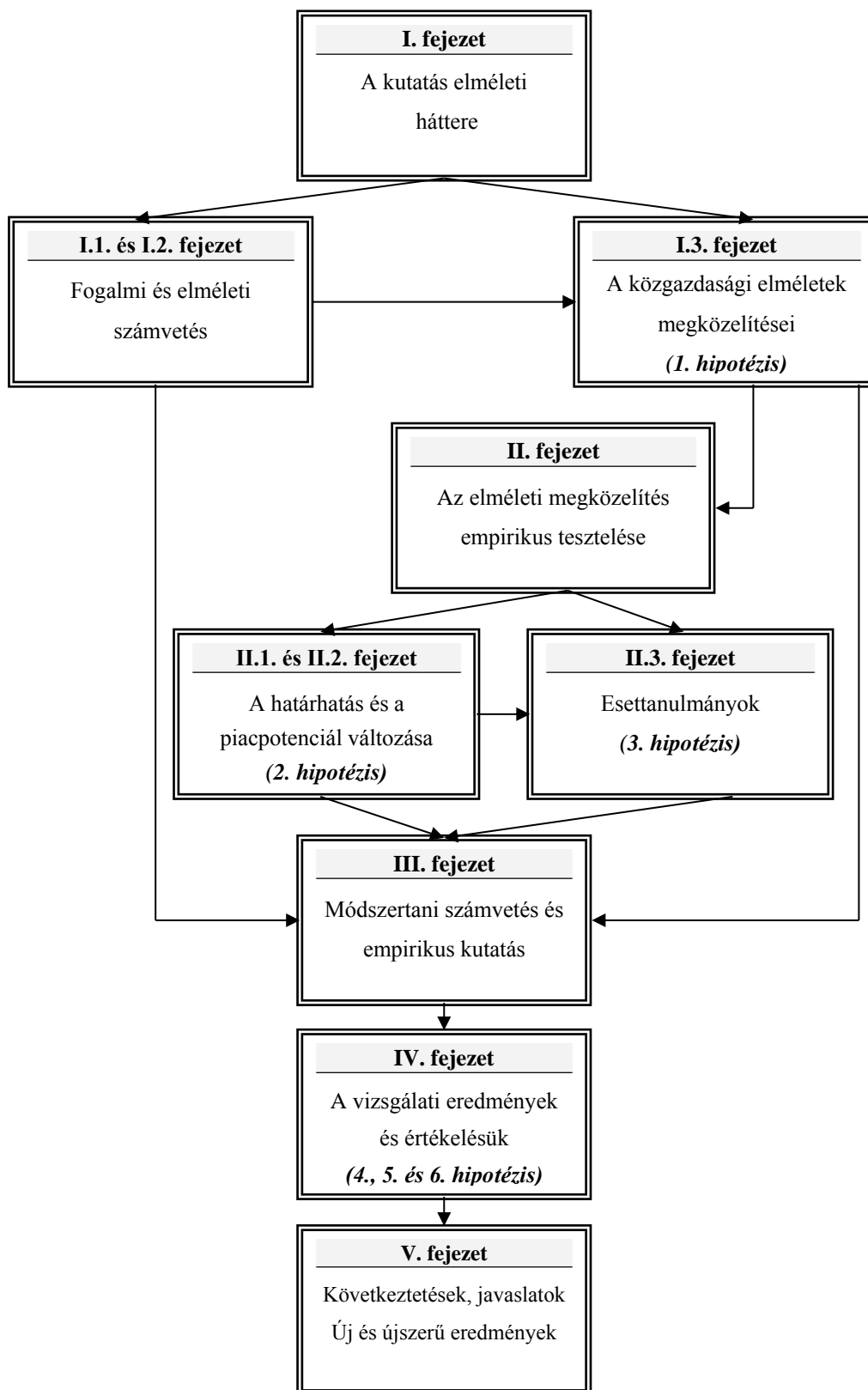
Végezetül az utolsó hipotézis a Fernand Braudel nevéhez köthető ún. „kettős történelem”⁴ jelenségével hozható összefüggésbe, mely szerint:

6. Hipotézis: *Mindamellett hogy makroszinten a politikai, gazdasági és társadalmi változásoknak köszönhetően a határok egyre kisebb mértékben töltik be elválasztó szerepüket, büntető hatásuk is kimutatható. Ez a jelenség az egyén mikroszférájában is megjelenik, tehát az eltűnő határok még hosszasan – akár teljes makrogazdasági integritás mellett is – befolyásolják a gazdasági interakciók jellegét és irányát.*

Mindezeket figyelembe véve a disszertáció logikai struktúrája a következő (1. ábra):

⁴ FERNAND BRAUDEL (1985; 1996; 2003-2004; 2008) szerint a mindennapi élet szintjén lassabbak a változások és más folyamatok zajlanak, mint a közélet szintjén, a makroszinten. Olvasatában létezik ugyanis egyfelől a nagy politikai, gazdasági, társadalmi események és a hozzájuk kötődő szellemi mozgások történelme; másfelől pedig mindennapi élet mikrotörténete, mikroszférája.

1. ábra: A disszertáció logikai struktúrája

Forrás: Saját szerkesztés a disszertáció logikai struktúrája alapján

2. Adatbázis és az alkalmazott módszerek ismertetése

Az ismertetet *kérdéseket megválaszolando három tudományos módszert is használok.*

Az első a *kritikai irodalom-feltárás*, melynek segítségével az elméleti keretből és az empirikus tanulmányok eredményeiből próbálok egy egyirányba mutató és következetes képet kialakítani a határmentesülési folyamatra és a határ menti területek (kiemelve a magyar–ukrán és a magyar–román határszakaszokat) fejlődésére vonatkozóan. A módszer alkalmazásának következménye, hogy a disszertáció első két fejezete erősen támaszkodik a szakirodalomra. Ezek közül azonban csak a legrelevánsabb és a kutatási kérdések megválaszolását közvetlenül is segítő eredményeket közlöm, mérlegelem és ütköztetem.

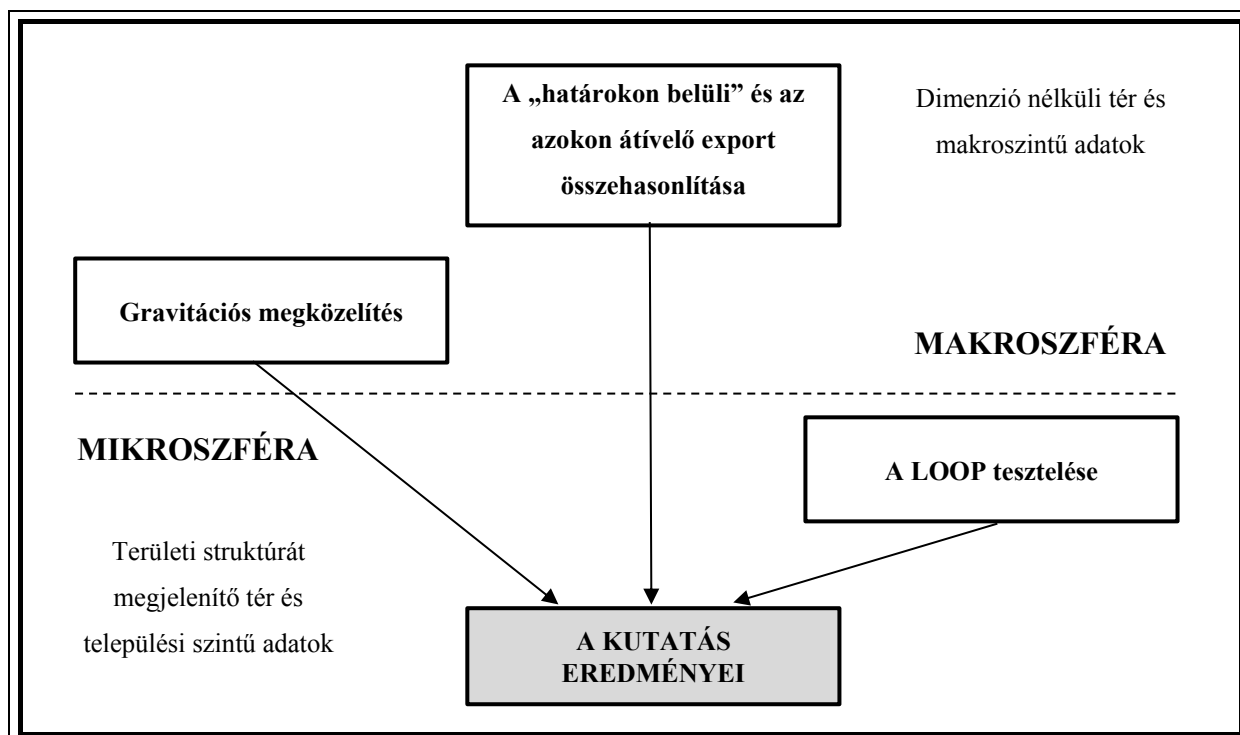
A kritikai irodalom-feltárás mellett egy-egy esettanulmányt is készítettem, *a második tudományos módszerem tehát az esettanulmány.* Két egymástól független határ menti terület átalakulásának jellemző tulajdonságait korábbi empirikus vizsgálatok eredményeként rajzoltam meg. Mindezzel több célkitűzést is magam elé állítottam. *Egyrészt az elméleti tételeket kívántam tesztelni, másrészt pedig szemléltetni kívántam az átalakulás területi következményeit.* Ráadásul *a két esettanulmány arra is lehetőséget adott, hogy a regionális integrációk szerepét is értékeljem a határmentesülési folyamatban.*

A kritikai irodalom-feltárás és az esettanulmányok elkészítéséhez több hazai és külföldi könyvtár folyóirat illetve könyvállományát használtam fel, emellett nagyban támaszkodtam tanulmány adatbázisokra is: JSTOR, EBSCO, EconLit, Syrus, Science Direct, SSRN, MATARKA, MTMT. Az Európában illetve hazánkban nehezen elérhető folyóiratokat és könyveket a Book Finder és BookOS internetes oldalak segítségével értem el. Itt szeretném ismételten felhívni a figyelmet arra a tényre, hogy a kijelölt kutatási terület hazánkban nem tekint hosszú múltra, ezért a munkámban igen jelentős szerepet tulajdonítottam nemcsak az európai integrációs folyamatokkal összefüggésben napvilágot látott, hanem a szélesebb értelemben vett és leginkább angol, német és kisebb részt ukrán illetve román nyelven megjelent szakirodalmak tanulmányozásának is. A disszertációban ezért gyakran szerepelnek hivatkozásként a *Journal of Borderland Studies*, az *American Economic Review*, az *European*

Economic Review, a Regional Science and Urban Economics, az Annals of Regional Science, a Regional Studies, a Journal of Development Economics és a Journal of International Economics című folyóiratok. Az pedig, hogy a tekintélyes lapok is gyakran foglalkoznak a határmentiség és a határok átalakulásának kérdéskörével megerősíti a kérdéskör jelentőségét. A hazai tudományos folyóiratok közül elsősorban a *Tér és Társadalmat* és a *Területi Statisztikát* kell megemlítenünk, melyek nem csak gyakran közölnek ilyen jellegű írásokat, de szinte első számú „hírvivői” a hazai határkutatás legújabb eredményeinek.

A harmadik tudományos módszerem az önálló kvantitatív kutatás volt. Az empirikus megközelítésemben egy speciális kutatási algoritmust készítettem, melyben meghatározott matematikai és statisztikai módszereket alkalmaztam (2. ábra) annak érdekében, hogy a kelet-közép-európai és a magyarországi határmentesülési folyamatot a lehető legkövetkezetesebben leképezsem.

2. ábra: Az empirikus kutatás algoritmus

Forrás: Saját szerkesztés az empirikus kutatás algoritmus alapján

A határokon belüli és az azokon átívelő exportteljesítmény összehasonlításakor (ún. közelítő módszer) voltaképpen egy, a szakirodalomban már jól ismert módszer tovább finomított változatát használtam hazai kontextusban.

Ennek az a lényege, hogy a regionális szintű kereskedelmi áramlásokat úgy próbálják megbecsülni, hogy az adott évre számított GDP-ből kivonják az ország teljes exportját (WEI, 1996; NITSCH, 2000; HEAD – MAYER, 2000; CHEN, 2004; inter alia). Abban az esetben, ha ezt az értéket elosztjuk egy bilaterális viszonylat teljes exportjával, meghatározható az országon belüli és az államhatárokon átnyúló export hányadosa (1):

$$\text{Határhatás} = \frac{\text{GDP} - \text{Teljes export}}{\text{Adott országba irányuló export}} \quad (1)$$

Ez a mutató azt mutathatja meg számunkra, hogy mennyit exportál egy ország a saját határain belül és azokon kívül, ily módon hasznos információkkal szolgálva a határok gazdasági interakciókat formáló szerepével kapcsolatban. A számításokhoz makroszintű adatokat használtam, így a határmentesülés makroszférájának tesztelésére nyílt lehetőségem. Ezzel a megközelítéssel Magyarország és a környező hét ország határainak gazdasági értelemben vett elválasztó szerepét árnyaltam 2001 és 2011 között. A számításokhoz szükséges adatokat teljes egészében a KSH STADAT adatbázisából nyertem ki.

A gravitációs megközelítésben egy, a határkutatásban már évtizedek óta használt (McCALLUM, 1995; OLPER – RAIMONDI, 2008), ugyanakkor helyi szintre adaptált módszert alkalmaztam. Ez a megközelítés voltaképpen egy olyan többváltozós regresszióanalízis, amely azt méri, hogy mennyit kereskedik egy ország a saját határain belül, és mennyit más (például szomszédos) országokkal (2). Ebben az esetben is makroszintű adatokat használtam, mellyel ismételten a makroszinten bekövetkező változásokat tudtam leképezni.

$$\ln X_{i,j} = \beta_0 + \beta_1 \text{home} + \beta_2 \ln Y_i + \beta_3 \ln Y_j + \beta_4 \ln D_{i,j} + \beta_5 \text{adj} + \varepsilon_{i,j} \quad (2)$$

Ennél az egyenletnél az $\ln X_{i,j}$ Kelet-Közép-Európa meghatározott ország párijai – hazánk és a környező országok, valamint a környező országok – közötti teljes kereskedelmet (export és import) jelenti egy meghatározott évre vonatkozóan. Abban az esetben, ha az országon belüli kereskedelemre voltam kíváncsi, akkor a korábban ismerttetett

közelítő eljárás segítségével határoztam meg az adott ország teljes gazdasági kibocsátásának és teljes exportjának különbségét. A β_0 konstans változó, β_1 pedig azon *home* dummy változó együtthatója, melynek előjele, nagysága és időbeli változása illusztrálja a határmentesülési folyamat jellegét. Abban az esetben, ha országok közötti kereskedelemről van szó, akkor a változó nulla értéket vesz fel, ha országon belülről, egyet. Az $\ln Y_i$ és az $\ln Y_j$ az országpárok nominális GDP-jét jelenti, mely természetesen ugyanakkora abban az esetben, ha országon belüli a kereskedelem. Az $\ln D_{i,j}$ azon vizsgálati országok közötti távolság, amelyet a centrumtérsegek távolságával határozok meg. Ezt a megközelítést az indokolja, hogy Kelet-Közép-Európa vizsgálat alá vont országai súlyosan egyközpontúak, vagyis a főváros és a centrumtérseég domináns szerepet tölt be mind az országok közötti, mind az országon belüli kereskedelemben. Az *adj* ugyancsak egy dummy változó, mely a földrajzi fekvést, a szomszédságot reprezentálja. Abban az esetben, ha két országnak van közös földrajzi határa, akkor egyet vesz fel, ha nincs, nullát. Az $\varepsilon_{i,j}$ pedig a hibatényező. Az együtthatók alakulását 2001 és 2011 között vizsgálom, mellyel feltárhatom a változás időbeli dinamikáját is.

A vizsgálat elvégzéséhez az említett országok nominális GDP mutatóira volt szükségem. Ezeket az adatokat a WB adatbázisából gyűjtöttem le. A bilaterális kereskedelmi adatokat az UN COMTRADE adatbázisából nyertem ki. Az országon belüli kereskedelem meghatározásakor pedig a már korábban is ismertetett megközelítést; GDP és a teljes export különbségét vettem alapul. Ezzel a megközelítéssel és a 8 országos mintával egy 36 ország párt tartalmazó modellt tudtam készíteni, melyből 28 pár az államok közötti kereskedelmet, 8 pár pedig az országon belüli kereskedelmet jeleníti meg. Az országok közötti távolságot – a korábbi érvelésemnek megfelelően – a fővárosok távolságával ragadtam meg. A fővárosok távolságának meghatározásához GCD internetes alkalmazást használtam, mely a lokációk földrajzi koordinátáinak segítségével számítja az adatokat.

Az országon belüli távolságok esetében pedig LEAMER (1997) módszerét alkalmaztam.

Végezetül az ún. LOOP (Law of One Price – egy ár törvénye) tesztelésével számos területi és kiskereskedelemben forgalmazott homogén termék árának adatát bevonva azt vizsgáltam, hogy milyen

szerepet tölt be az államhatár az árak változékonyságának alakításában (ENGEL ÉS ROGERS, 1996; HORVÁTH et al., 2008). Ennél a megközelítésnél területi szintű adatokat tudtam bekapcsolni a vizsgálatba, és a határmentesülés folyamatának lokális (mikroszintű) következményeinek feltárására volt lehetőségem.

Saját modellemben a termékszintű relatív ár nem más, mint a tényleges árfolyam (3):

$$Q_{x,y,t}^a = \frac{P_{x,t}^a}{P_{y,t}^a} \quad (3)$$

Ebben a $P_{x,t}^a$ az a termék nominális ára a x helyen, t időpontban. $P_{y,t}^a$ pedig az a termék nominális ára a y helyen, t időpontban. Az a a különböző termékeket jelöli, míg x, y az adatfelvételi helyszíneket. Annak érdekében, hogy feltárjuk a relatív árak idősoros változékonyságát, meg kell határoznunk annak országon belüli és országok közötti szórását (4) és (5):

$$\sigma(q_{x,y}^a), \quad (4)$$

$$\text{ahol } q_{x,y}^a = \ln(Q_{x,y}^a) \quad (5)$$

Abban az esetben pedig, ha az országok közötti szórás szisztematikusan nagyobb lenne, szükséges lehet a mögöttes tényezők feltárása. A saját modellemben mindezt a következő többváltozós regresszióanalízissel kívántam megtenni (6):

$$\sigma_{x,y,t}^a = \beta_0 + \beta_1 HAT_{x,y} + \beta_2 \ln d_{x,y} + \varepsilon_{x,y}^a \quad (6)$$

Ebben a megközelítésben az adatfelvételi pontok közötti szórást két meghatározó tényezőre bontottam fel. Egyrészt figyelembe vettem azt a tényt, hogy az adatpár országon belül, vagy országok között került-e rögzítésre, melyet a HAT dummy változóval tudtam leképezni. Abban az esetben, ha országon belüli a megfigyelés, a dummy nulla értéket vesz fel, ha országok közötti, egyet.

A másik magyarázó tényező a lokációk közötti távolság lehet, mert a nagyobb szállítási teljesítmény értelemszerűen növeli a kiskereskedelmi árat (DISDIER – HEAD, 2008).

Ezt követően megpróbáltam feltárni a nominális árfolyam szerepét a határhatásban. Akkor ugyanis, ha megtisztítjuk a nominális árfolyamot az áringadozástól, még árnyaltabban közelíthetjük meg a határhatás jelenségét. Erre azért lehet szükség, mert a reálárfolyam nem más, mint a nominális árfolyam változásának és a határokon átnyúló adatfelvételi pontok árhányadosainak összege. A reálárfolyam tehát olyan árfolyam, amely figyelembe veszi a két partnerország eltérő árszínvonalát. Abban az esetben, ha a helyi árak rövidebb távon merevek, az árfolyam változása a nominális árfolyam fluktuációját tükrözi. Annak érdekében, hogy a nominális árfolyam szerepét megjelenítsük az országon belüli és az országok közötti relatív árakban, érdemes lehet korrigálnunk a relatív ár korábbi megközelítését (3). Mindehhez elsőként a helyi ár ($P_{x,t}^a$) és az országos árszínvonal (P_t) hányadosát kell meghatároznunk. Ezt követően a relatív reálárat kell feltárnunk, amely országhatáron átívelő adatfelvételi pontokat ($P_{x,t}^a$) és ($P_{y,t}^a$), illetve a két országra jellemző általános árindexeket (P_t) és (P_t^*) jeleníti meg (7):

$$\frac{\frac{P_{x,t}^a}{P_t}}{\frac{P_{y,t}^a}{P_t^*}} \quad (7)$$

Ezután a vizsgálati minta különböző szempontok szerinti alakításával a további magyarázó tényezőket lehet értékelni. A Braudel-féle kettős történelem jelenségéhez ismételten visszakanyarodva érdemes lehet például a mintát azokra a határ menti területekre szűkíteni, amelyek gazdaságát és társadalmát markánsan befolyásolja az államhatár (HANSEN, 1977). Egy ilyen vizsgálattal szembe lehet állítani az országos és a mikroszinten mért határhatást. További lehetőséget kínál a rendelkezésre álló minta a hazánk és a szomszédos országok gazdaságtörténeti sajátosságainak – különösképpen a trianoni határvonás és a közös nyelv következményeinek – figyelembevételére. Ezen jellemvonásokat akkor tudjuk jól leképezni, ha az ukrán és a román adatfelvételi pontok körét leszűkítjük, és csak olyan

téregységeket jelenítünk meg, amelyek korábban a Trianon (1920) előtti Magyarországhoz tartoztak. A mintakorrekció így egyszerre ad lehetőséget a közös történelmi múlt és a nyelv szerepének feltárására a határhatásban.

A számításokhoz szükséges adatokat a KSH, az SSSU, az INS, az MNB, a BNRO és az NBU adatbázisaiból gyűjtöttem ki. Azon szállítási költségek meghatározása pedig, amelyek a relatív árak változékonyságában kulcsszerepet játszanak az ArcView GIS 3.2 program Network Analyst alkalmazása révén a települések (téregységi központok) közötti közúti távolság meghatározásával történt

A kutatás 2007 januárja és 2011 decembere között 60 hónapot vett górcső alá, és 11 magyar, 11 román és 28 ukrán, vagyis összesen 50 adatfelvételi pontot érintett. Ez azt jelenti, hogy hazánkban és Romániában egyenként 13 860, Ukrajnában pedig 35 280 megfigyeléssel összesen 63 000 áradat állt inputként rendelkezésre.

Ezen adatokból adatképeket képezve 55 magyarországi, 55 román és 378 ukrán adatképpel, egy hónapban 1155 hazai, 1155 román és 7938 ukrán megfigyelésre volt lehetőségünk.

Abban az esetben, ha országok közötti megfigyelést végzünk, a magyar–román viszonylatban havi szinten 2 541, a magyar–ukrán viszonylatban pedig 6 468 adat állt rendelkezésünkre. Magyarország keleti határainak átalakulását leképező vizsgálatunkhoz tehát összesen – az ötéves időperiódust figyelembe véve – a magyar–román viszonylatban 152 460, míg a magyar–ukrán viszonylatban 388 080 adatképe állt rendelkezésre, mely mindösszesen 540 540 adatképe

A számításokhoz az MS Excel táblázatkezelő és a STATA statisztikai programcsomagokat, az ArcView GIS 3.2 program Network Analyst alkalmazását és a Great Circle Distance kalkulátor internetes applikációját használtam.

3. Az értekezés főbb megállapításai

3.1. A kritikai irodalom-feltárás eredményei

A disszertáció elméleti részében arra tudtam rámutatni, hogy a *határmentesülési folyamat során a csökkenő kereskedelmi költségek hatására erőteljes regionális átrendeződés megy végbe. Az is nyilvánvalóvá vált, hogy az országok közötti gazdasági integráció megváltoztathatja az erőforrások allokációját országokon belül éppen úgy, mint országok között. Az elméletek egyértelműen rámutatnak továbbá arra is, hogy az új gazdaságföldrajzi mintázatban új ipari központok is létrejöhetnek. Ennek az a magyarázata, hogy a gazdasági tevékenységek külső orientációja a belsővel szemben markánsabbá válik, hiszen az integráció mind a vásárlók, mind a beszállítók esetében megváltoztatja a referenciapiacokat. Az ekkor útjára induló erőforrás allokáció pedig számos kedvező lehetőséget kínál a határrégiók számára, melyet a megnyíló határok piaci potenciáljának növekedése még tovább segít. Ezt továbbgondolva látható, hogy az integrációs partnerekhez való területi közelség következtében a határrégióknak költségelőnyük lehet a szomszédos országokkal való kereskedelemben.*

Ezek tehát azok a fixpontok, melyeket a modellekből és a modellszerű megközelítésekből biztosan ismerünk. Számos ellentmondás feszül azonban a három megközelítés között.

Elsőként azt érdemes kiemelni, hogy a *hagyományos telephelyelmélet és az új gazdaságföldrajz*⁵ arra a tényre tudott rámutatni, hogy a *határmentesülési folyamatban a piaci hozzáférés meghatározó, és a határok eltűnése a fogyasztókat, a termelési tényezőket és a vállalatokat leginkább a központi fekvésű határrégiókba vonzhatja. A földrajzilag hátrányos helyzetben lévő periférikus fekvésű határ menti régiók tehát nem szerezhetnek olyan mértékben előnyt a nemzetközi kereskedelemről, mint a centrális fekvésű téregységek.*

Az ezt igazoló két megközelítés mindezt arra alapozza, hogy *az integráció a már egyébként is gazdaságilag erősen integrált határrégiók piacpotenciálját növeli. Egy olyan gazdasági unión belül,*

⁵ A kereskedelemelmélet azonban nem.

mint az EU, a határokon átívelő backward és forward jellegű tovagyrúzó hatások olyan, önmagukat erősítő agglomerációs hatásokat indíthatnak el, melynek fő haszonélvezői leginkább a centrális elhelyezkedésű, határok mentén fekvő régiók.

Ezen elméleti következtetésekből sajátos, negatív színezetű pályát festhetünk Magyarország keleti határainak átalakulására vonatkozóan. Láthattuk, hogy a periférikus arculatú területek átalakulása nem feltétlenül kedvező: az integrációs tendenciák átugorják a határmentét, és az esetleges előnyök csak féloldalasan jelentkeznek.

Az is nyilvánvalóvá vált továbbá, hogy *az említett elméletek nem nyújtanak teljes egészében egyértelmű és következetes képet a határ menti területek gazdasági jövőjére vonatkozóan, és a lehetséges forgatókönyveket csak valószínűsíteni tudják.* Annak megjósolása ugyanis, hogy az erőforrások reallokációjából mely régiók profitálhatnak egy gazdasági unión belül, rendkívül nehéz feladat. A nehézséget az jelenti, hogy *a területi eloszlás változásában a tényező mobilitásának foka tölti be a leglényegesebb szerepet.*

Mindebből következően *igazolható az az első hipotézis, mely szerint a közgazdasági elméletek nem feltétlenül tudnak egyértelmű és következetes válaszokat adni a területi struktúra változására és a határ menti területek gazdasági integráltságának átalakulására.* Ez egyúttal azt is jelenti, hogy *kizárólag közgazdasági elméletek mentén a határ menti területek fejlődését és a határmentesülési folyamatot leképezni túlzottan leegyszerűsítő.*

A következő fejezet egyszerre több feladatra is vállalkozott. Úgy kívánta ugyanis *a disszertáció elméleti keretében megfogalmazott következtetéseket verifikálni, hogy közben esettanulmányok segítségével két határmentesülési folyamatról is gazdaságtörténeti áttekintést adott.*

Elsőként a *határhatás vizsgálatok* arra a következtetésre jutottam, hogy *az akár több évtizedes kereskedelmi liberalizáció és regionális integrációs hatások eredményeképpen sem mutat teljes egészében magas gazdasági integráltságot a kiszélesedő tér.* Láthattuk ugyanis, hogy *az országon belüli kereskedelem nagyságrendekkel nagyobb annál, mint az országok közötti.* Nem igazolódna tehát azon elméleti

következtések, amelyek intenzív gazdasági interakciókat vetítenek előre a határmentesülés folyamatában. Mindebből azt a következtetést is levonhatjuk, hogy a területi struktúra átrendezőse sem lehet olyan intenzitású, mint ahogyan azt az elméleti keret sugallja.

Másodsorban, a piaci potenciál változásának tesztelésekor azzal a kiinduló hipotézissel élhettünk, hogy a kereskedelmi liberalizáció során eltűnő határok minden esetben hozzájárulnak a termékek és a szolgáltatások értékesítési lehetőségének növekedéséhez. Az ismertetett tanulmányok mindezt nem cáfolták meg, azonban rámutattak arra a tényre, hogy leginkább a már korábban is magas gazdasági integráltságú és központi fekvésű területek lehetnek a globalizációs tendenciák fő nyertesei. Igazolták továbbá azt is – megerősítve a hagyományos telephelyelmélet és az új gazdaságföldrajz következtetéseit –, hogy a periférikus, félperiférikus fekvésű, gyenge gazdasági fejlettségű területek inkább kihívások elé néznek, semmint egyértelműen fejlődnek.

3.2. Az esettanulmányok következtetései

A disszertáció elméleti részének zárásaként két esettanulmány segítségével sikerült tovább árnyalni az elméleti keret következtetéseinek helyességét. Az esettanulmányok eltérő eredményeket tártak elénk, és azt bizonyították, hogy kizárólag modellszerű megközelítések mentén nem lehet egzakt módon felvázolni a határ menti területek fejlődési ívét. Mindezzel pedig a disszertáció harmadik hipotézisének igazolására nyílt lehetőség. Világossá vált ugyanis, hogy nem tárható fel egyértelmű kauzális kapcsolat a regionális integrációk létrejötte/bővülése és a határ menti területek gazdasági integrációjának növekedése között. Az adott határ menti terület jövőképét sokkal inkább a korábbi gazdasági integráltság, gazdaságszerkezet, valamint a jelenlegi fejlettség foka határozza meg a regionális integráció horizontális bővülése során.

Az esettanulmányok felhívták ugyanakkor a figyelmünket arra is, hogy feltétlenül felül kell emelkednünk a regionális integrációkkal szemben támasztott egyoldalú pozitív elvárásokon. A globális és a hazai kontextusban is igaz ugyanis az, hogy az eltűnő határok

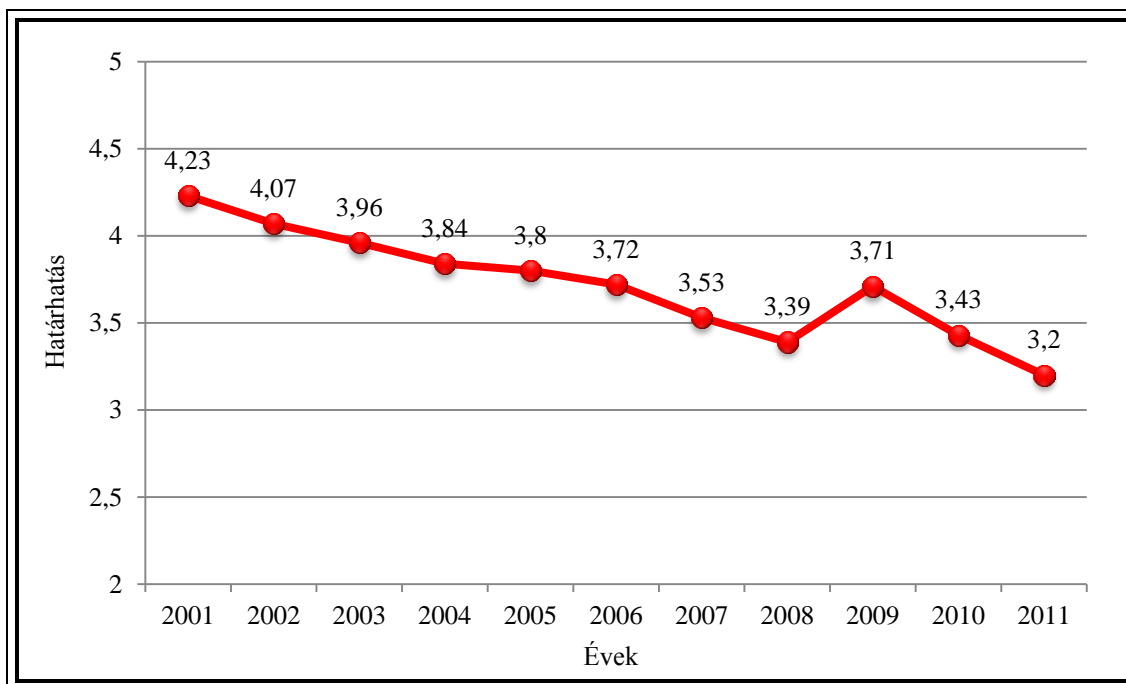
nyújtotta szabad kereskedelem csak lehetőséget, így korántsem biztosítékot nyújt a kedvező területi folyamatok kihasználására.

Láthattuk tehát, hogy abban az esetben, ha a globális tér határ menti területeinek átalakulását kívánjuk megérteni, érdemes túllépni a modellek hipotézisein. *Fontos továbbá, hogy a korábbi empirikus kutatások következtetéseink általánosításán is túllépjünk.* Láthattuk ugyanis, hogy a határ menti térségek sajátos egyedi jellemvonásokkal rendelkeznek. Ez pedig elvezet *azon hipotézis elfogadásához, hogy az egyes határtérségek fejlődési ívét a korábbi empirikus tapasztalatokra hagyatkozva csak töredékes sikerrel lehet megrajzolni. Minden egyes határ menti terület sajátos jellemvonásokkal rendelkezik, így a jellegadó tendenciák feltárásához az adott téregységre adaptált empirikus vizsgálat(ok)ra van szükség.* Ilyen megközelítéssel egzakt válaszokat adhatunk a területi struktúra átalakulására, és jobban megérthetjük az egyes határ menti téregységek fejlődésének jövőképét.

3.3. Az empirikus kutatás eredményei

Az empirikus kutatásomban elsőként arra vállalkoztam, hogy hazánk szűken értelmezett gazdasági környezetében igazoljam a határmentesülés folyamatát. A gravitációs megközelítéssel rámutattam, *hogy Magyarország és a környező országok (makroszint) viszonylatában még mindig meghatározó, de csökkenő jelentőségű az államhatárok gazdasági interakciókat formáló szerepe (3. ábra).* A korábban már vázolt modell illeszkedése (R^2) minden egyes vizsgálati évben 90% közelében mozgott, így a változók között feltárt szoros kapcsolattal meg lehetett magyarázni a kereskedelem volumenének szóródását. Többváltozós regresszióanalízis esetében módszertani probléma lehet a multikollinearitás és a heteroszkedaszticitás. Mind a két jelenséget tesztelve egyértelművé vált, hogy a változók közötti kölcsönhatás nem erős, és a hibatag szórásnégyzete állandó. Ennek tükrében egyértelműen megállapítható: *a távolság negatívan, a kereskedelmi partnerek gazdasági potenciálja és földrajzi szomszédsága pedig pozitívan befolyásolja a teljes kereskedelem nagyságát.* A paraméterek becslései között számomra a legfontosabb a *home* változó β értéke volt. Ez a mutató minden évben 1%-on szignifikáns eredményt hozott, és a 3. ábrán is látható értékeket vette fel.

3. ábra: A határhatás mutatója a gravitációs megközelítés szerint

Forrás: Saját szerkesztés a WB, 2013; UN COMTRADE, 2013; GCD, 2013 alapján

A 2001-es évben mért *4,23-os* mutató azt fejezi ki, hogy a vizsgálati terület országai átlagosan *67,71-szer* többet kereskedtek a saját határaikon belül, mint egy másik tagországgal. Az egymást követő években azonban látványosan visszaesett a β paraméter nagysága, és 2011-ben már „csak” *23,53-szor* kereskedett többet egy ország annál, mint amit a gravitációs megközelítés egyébként jelezne. Ez azt jelenti, hogy a vizsgálati területen a határhatás nagysága évente átlagosan *2,75%-kal* csökkent.

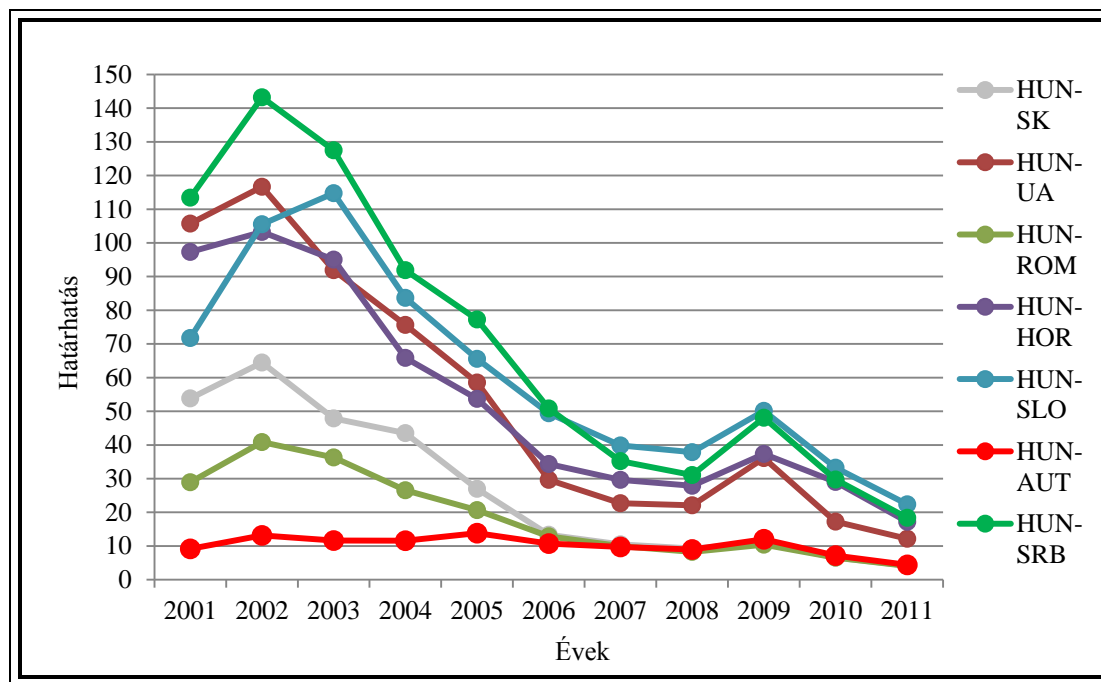
Mindezekből néhány további értékes következtetést lehet levonni. Egyrészt az *államhatárok gazdasági értelemben vett büntető hatása egyértelműen dokumentálható*; a határok tehát a globalizációs, európai és világgazdasági integrációs etc. tendenciák ellenére tovább formálják az országok közötti gazdasági interakciókat. Igaz ugyanakkor az is, hogy *a 2001 és 2011 közötti időszakban a határmentesülési folyamat látványos eredményeket hozott* és területi folyamatokba nem is igazolható a büntető hatás. A határok gazdasági elválasztó szerepének csökkenése annak ellenére markánsnak bizonyult, hogy a vizsgálati országok egy része még ma sem tagja az EU-nak, és nem használja a közös fizetőeszközt sem. A *3. ábra* tanúsága szerint Magyarország, Szlovákia és Szlovénia 2004-ben bekövetkezett EU-s csatlakozásának nem volt közvetlen hatása a

határmentesülési folyamatra, mert a jelenség dinamikájában nem változott a teljes integráció elnyerése után. Voltaképpen ugyanez igaz a 2007-es bővítési fordulóra és a schengeni csatlakozásra is. A 2008-ban kirobbant pénzügyi, majd gazdasági válság következtében azonban – leginkább a visszaeső exportteljesítmények miatt – érezhetően növekedett a határhatás, mely azt követően gyors visszarendeződést mutatott. Mindamellett hogy egzakt következtetést csak a vizsgálat időhorizontjának kiszélesítésével tudnánk mondani, feltételezhető, hogy a válságok következtében visszaeső export és beszűkülő importkereslet rontja a határmentesülési folyamat dinamikáját. A gravitációs megközelítéssel tehát rá tudtam mutatni arra, hogy hazánk és a környező országok olyan régiót alkotnak, ahol egyértelműen kimutatható a határok gazdasági interakciókat formáló szerepe és a határmentesülési folyamat. Ezt követően Magyarország közvetlen határai mentén kívántam megvizsgálni ennek a tendenciának a jellemző tulajdonságait.

Magyarország határai mentén a határhatás nagyságát *közelítő eljárással* határoztam meg. A 4. ábra szerint a *határhatás jelensége hazánk minden egyes határszakasza esetében tetten érhető*, és a gravitációs megközelítés eredményeihez illeszkedően 2001 és 2011 között *csökkenő tendenciát mutat*. Amíg 2001-ben hazánk átlagosan 68,6-szer többet kereskedett a saját határain belül, addig 2011-ben ez az érték 11,83-ra csökkent. A határhatás mutatója tehát hazánkban a vizsgált időszakban évente átlagosan 16,12%-kal csökkent. *Tudnunk kell azonban, hogy a folyamat nem bizonyult kiegyenlítettnek a különböző relációk között. A legnagyobb átalakuláson a magyar–szlovák határszakasz esett át*, mert itt a vizsgált mutató évente átlagosan 22,48%-kal esett vissza. A legszerényebb határmentesülést pedig – az egyébként is alacsony bázisról induló – a magyar–osztrák viszonylatnál jegyezhetjük fel, ahol évente átlagosan 7,08%-kal gyengült a határok gazdasági interakciókat formáló szerepe.⁶

⁶ A határhatás mutatójának éves átlagos változása a többi viszonylatban a következő volt: magyar–ukrán (19,45%), magyar–román (17,8%), magyar–szerb (16,64%), magyar–horvát (15,67%), magyar–szlovén (11,0%).

4. ábra: A határhatás jelensége Magyarország határai mentén

Megjegyzés: HUN – Magyarország, SK – Szlovákia, UA – Ukrajna, ROM – Románia, HOR – Horvátország, SLO – Szlovénia, AUT – Ausztria, SRB – Szerbia

Forrás: Saját szerkesztés a KSH, 2012c alapján

A 4. ábrából jól látható az is, hogy Magyarország határai mentén a határmentesülési folyamatban *egy-egy jól meghatározott csoport* alakult ki, tehát a környező országokkal szembeni határmentesülési folyamat valóban aszimmetrikus volt. Az *első csoportba* azok az országok (Ausztria, Románia, Szlovákia) tartoznak, ahol érezhetően alacsonyabb a határhatás. A lehetséges okok között számos tényező említhető meg: EU-s tagság, hosszabb határszakasz és több határátlépési lehetőség (Románia és Szlovákia), magasabb gazdasági integráltság markáns szívóhatással (Ausztria), a határhoz relatíve közelebb eső centrumtárségek (Ausztria, Szlovákia), teljes (Ausztria, Szlovákia) vagy könnyített (Románia) schengeni tagság etc. A *második csoportot* azok az országok alkotják (Szerbia, Ukrajna, Szlovénia, Horvátország), ahol szisztematikusan magasabb a határhatás mutatója. Ebben az esetben is számba lehet venni néhány magyarázó tényezőt: a vizsgálati országok – Szlovénia kivételével – nem EU-s tagországok, rövidebb határszakaszok, gyengébb gazdasági integráltság, periférikus fekvésű határ menti területek, a határszakaszoktól relatíve távolabb eső centrumtárségek, összességében gyengébb világgazdasági beágyazottság, schengeni külső határ menti szerep etc.

2001-ben a gazdasági értelemben vett legelválasztóbb határ (113,44-szeres határhatás) a mai magyar–szerb határszakasz mentén húzódott, a legkisebb határhatás (9,17-szeres) pedig a magyar és az osztrák határszakaszon volt észlelhető. A harmadik évezred második évtizedének elejére a legalacsonyabb mutatót, a magyar–osztrák (4,40) és a magyar–szlovák (4,22) határszakaszt is „megelőzve”, a magyar–román (4,07) reláció (!) érte el. A gazdasági interakciók kibontakozását leginkább megterhelő határszakasz – talán meglepő módon – egy EU-s belső schengeni viszonylat, a magyar–szlovén volt. Ebben a relációban 2011-ben 22,39-os határhatás-mutató jelentkezett. Magyarázként a sokáig példamutatóan versenyképes és prudens fiskális és monetáris politikát folytató Szlovénia várhatóan hosszasan elhúzódó makrogazdasági problémáit emelhetjük ki. *Mindez – a korábban ismertetett esettanulmányokkal összhangban – arra enged következtetni, hogy a szoros európai integráció csak katalizálhatja a szomszédos országok határokon átnyúló kereskedelmi kapcsolatainak kibontakozását, önmagában azonban nem feltétlenül jelent biztosítékot a gazdasági értelemben vett határmentesülésre.*

Az európai integrációs szakirodalomban széles körben feltárt tény továbbá, hogy az integrációhoz csatlakozó országok már a tényleges csatlakozás előtt szerves gazdasági és kereskedelmi kapcsolatba lépnek a már bent lévőkkel (PALÁNKAI, 2003). A 4. ábra tanúsága szerint mindez igaz a határmentesülési folyamatra is, mert *Magyarország, Szlovákia és Szlovénia 2004-es és Románia 2007-es csatlakozása előtt – tehát már az integrációra való felkészülés során, a globalizációs tendenciákkal párhuzamosan – elindul(hat) a határok elválasztó szerepének oldódása.* Ráadásul hazánk 2007. december 21-én bekövetkezett schengeni csatlakozása sem okozott látványos változást a határmentesülési folyamat dinamikájában.

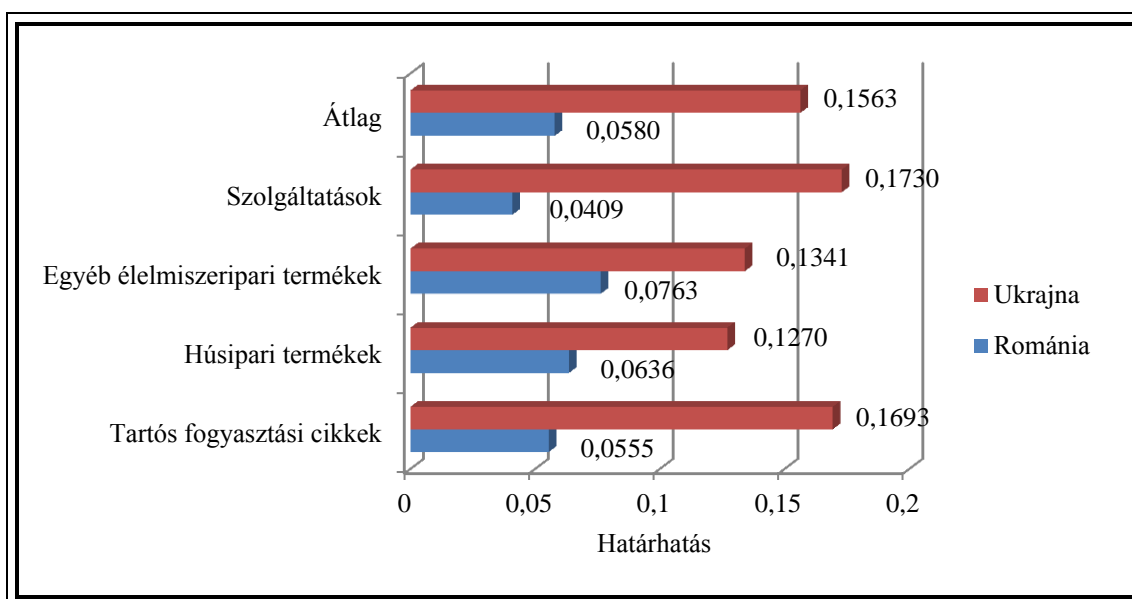
Végezetül ugyancsak a gravitációs megközelítés eredményeihez illeszkedően kiemelhetjük, hogy a *2008-ban kirobbant pénzügyi, majd reálgazdasági válság hazánk határai mentén is megterhelte a határmentesülési folyamatot, melynek az EU belső piaca sem tudott védőernyőt biztosítani.*

A disszertáció fókuszában álló keleti határmente értékelésére visszatérve meg kell állapítanunk, hogy *a magyar–ukrán és a magyar–román határszakasz nem homogén. Az előző viszonylatban 2011-ben 12,16-szoros, míg az utóbbiban 4,07-szeres határhatás*

jelentkezik. A magyar–ukrán határ tehát háromszor nagyobb határhatást eredményez, mint a magyar–román. Érdekes lehet ezért több mutató segítségével tovább folytatni a vizsgálatot, és feltárni a mögöttes okokat és a magyarázó tényezőket.

Ezt követően tüzetesebben szemügyre vettem a keleti határmente átalakulását és a LOOP jelenségének tesztelésével igazolni tudtam a közelítő eljárás eredményeit (5. ábra).

5. ábra: A magyar–ukrán és a magyar–román határszakaszok határhatásának összehasonlítása

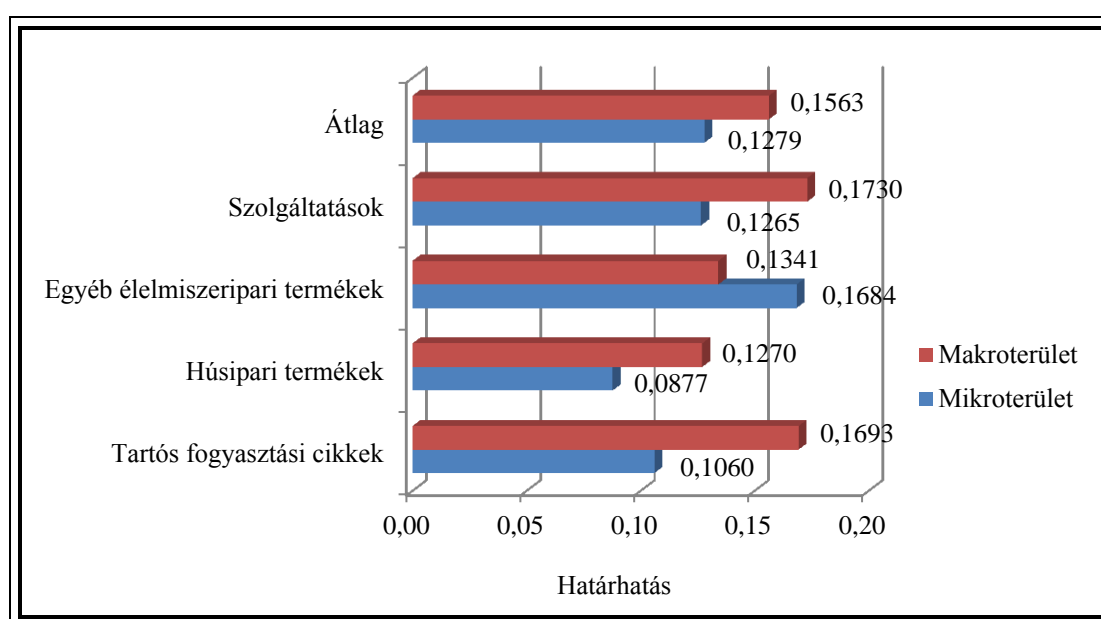
Forrás: Saját szerkesztés a KSH, 2012d; SSSU, 2013; INS, 2012 alapján

A kiskereskedelmi forgalomba kerülő termékek árai alapján végzett kutatás arra tudott rámutatni, hogy a magyar–ukrán viszonylat határhatása (0,1563) közel háromszor akkora, mint a magyar–román viszonylaté (0,0580). A korábban már ismertetett modellem illeszkedése (R^2) azonban a magyar–ukrán relációban (69,84%), míg a magyar–román viszonylatban (25,17%) volt. Ezek az értékek nem meglepőek, és már önmagukban is arra engedtek következtetni, hogy amíg Magyarország és Ukrajna között az árak változékonyságát jól magyarázza a fekvés (a határ) és a távolság, addig Magyarország és Románia között kevésbé meghatározó ez a két tényező. A magyar–román viszonylatban tehát az árak országok közötti nagyobb változékonyságáért már elsősorban nem az államhatár a felelős. (Ismételten teszteltem a multikollinearitást és a heteroszkedaszticitást.

Ennek eredménye a változók közötti gyenge kapcsolat és a hibatag szórásnégyzetének állandósága volt.)

Ezt követően a figyelmem a mögöttes okok feltárása felé fordult. *Bizonyítani tudtam, hogy a határhatás a mikroszinten elvégzett vizsgálatnál is jelentkezik. A határ menti területen élő egyén életében a határ ugyan átjárhatóbbnak tűnik – erre utalt az alacsonyabb határhatás-mutató – viszont a mikroszintű vizsgálatnál is igazolható volt a határok büntető (elválasztó) hatása (6. és 7. ábra).*

6. ábra: A magyar–ukrán határszakasz makro- és mikroterületének határhatása

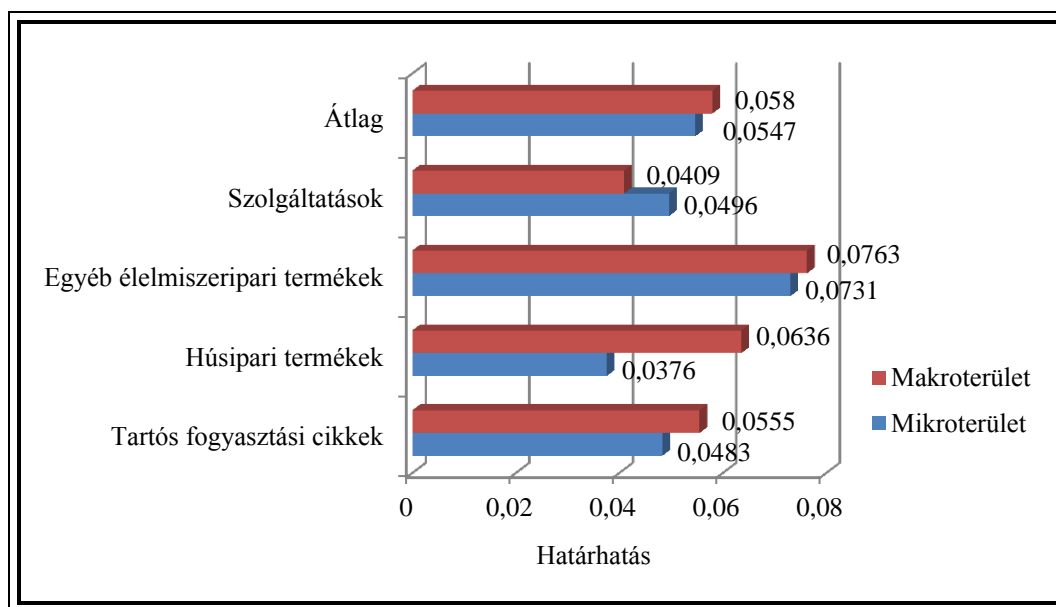

Forrás: Saját szerkesztés a KSH, 2012d; SSSU, 2013 alapján

Az ábrából láthatjuk, hogy az átlagos határhatás-mutató 0,1279 (13,64%-os szórásnövelő hatás), mintegy 20%-kal alacsonyabb a makroterületen mértnél. A legnagyobb különbséget a tartós fogyasztási cikkek kategóriája mutatta, hiszen itt több mint 37%-kal volt alacsonyabb a határhatás. Érdekességként kell megjegyeznünk, hogy az egyéb élelmiszeripari termékek esetében nagyobb volt a határhatás (25,6%-kal), mint a makroterületen.

Ha azonban a viszonylat átlagos értékét vesszük figyelembe, akkor azt a következtetést vonhatjuk le, hogy a határ menti területeken élők gazdasági interakcióit egyértelműen formálja az államhatár. Jól látható azonban, hogy a jelenség kiterjedtsége némileg gyengébb, mint az országos összehasonlításban.

7. ábra: A magyar–román határszakasz makro- és mikroterületének határhatása

Forrás: Saját szerkesztés a KSH, 2012d; INS, 2012 alapján

A magyar–román viszonylatban (7. ábra) a mikroterületen mért átlagos határhatás-mutató 0,0547 (5,62%-os szórásnövelő hatás), mintegy 5,7%-kal alacsonyabb a makroterületen mérténél. A legnagyobb különbség a húsipari termékekénél (-40,9%) jelentkezett, míg a legszerényebb az egyéb élelmiszeripari termékek kategóriájában (-4,2%). Meg kell jegyeznünk továbbá azt is, hogy a szolgáltatások esetében 21,3%-kal nagyobb lett a mikroterületen mért határhatás, mint a makroterületen. Ha azonban a viszonylat átlagos értékét vesszük figyelembe, azt a következtetést vonhatjuk le, hogy a határ menti területeken élők gazdasági interakcióit egyértelműen formálja az államhatár, a jelenség kiterjedtsége viszont már egészen gyenge.

A további vizsgálatok során az is egyértelművé vált, hogy a határok torzító hatását nem a különböző nyelv okozza, és a határhatás a korábban területileg összetartozó téregységeknél is jelen van. Végezetül pedig a nominális árfolyam szerepét értékelve arra a következtetésre jutottam, hogy a határhatás jelenségét nem a vizsgált országok eltérő inflációs rátája eredményezi.

Mindezzel igazolni tudtam a disszertáció további hipotéziseit. Egyrészt a hazai és a szomszédos országok kontextusában is bizonyítható a határok gazdasági – de nem területi – értelemben vett

büntető hatása. Rá tudtam azonban mutatni, hogy a határmentesülés folyamatának eredményeképpen a határok gazdasági interakciókat korlátozó szerepe fokozatosan gyengül.

Egyértelművé vált, hogy Magyarország államhatárai mentén a határmentesülés folyamata erőteljes heterogenitást mutat. Az eltérő területi dinamizmusok erőteljes lenyomatot hagynak/hagytak a keleti határok átalakulásán, és ennek eredményeképpen a magyar–ukrán relációban a határok gazdasági értelemben vett elválasztó hatása sokkal erőteljesebb, mint a magyar–román viszonylatban.

Végezetül árnyalni tudtam a kettős történelem létezésének jelenségét a határmentesülés folyamatában. Megerősítettem ugyanis azt a hipotézist, hogy a határok elválasztó, ugyanakkor gyengülő szerepe az egyén mikroszférájában is megjelenik (6. és 7. ábra). Az eltűnő határok még hosszasan – akár teljes makrogazdasági integritás mellett is – befolyásolhatják a gazdasági interakciók jellegét és irányát, ugyanis az egyén mindennapi gazdasági interakcióit is formálják.

4. Az értekezés új, illetve újszerű eredményei

1. A disszertáció elméleti keretében a határ menti területek fejlődési ívét három közgazdasági elmélet segítségével próbáltam megrajzolni. A megközelítés eredményeképpen rámutattam, hogy a telephelyelmélet, a kereskedelemelmélet és az új gazdaságföldrajz nem tud egyértelmű és következetes képet rajzolni a határrégiókban és határrégiók között bekövetkező regionális átrendeződésekkel kapcsolatosan. Közgazdasági elméletekkel tehát a határ menti területek fejlődését és átalakulását leképezni túlzottan leegyszerűsítő.
2. Számos empirikus kutatást szintetizálva bizonyítani tudtam, hogy az egyes határtérségek fejlődési ívét a korábbi empirikus tapasztalatokra hagyatkozva csak töredékes sikerrel lehet megrajzolni. Minden egyes határ menti terület sajátos jellemvonásokkal rendelkezik, így a jellegadó tendenciák feltárásához az adott téregységre adaptált empirikus vizsgálat(ok)ra van szükség.
3. Két esettanulmány következtetéseinek tudományos értékelése után rámutattam, hogy nem tárható fel egyértelmű kauzális kapcsolat a regionális integrációk létrejötte/bővülése és a határ menti területek gazdasági integrációjának növekedése között. Az adott határ menti terület jövőképét sokkal inkább a korábbi gazdasági integráltság, gazdaságszerkezet, valamint a jelenlegi fejlettség foka határozza meg a regionális integráció horizontális bővülése során.
4. Az empirikus vizsgálataim során egy, a hazai kontextusban még nem használt kutatási algoritmust készítettem és elsőként használtam a magyarországi határkutatásban a gravitációs modellt, az ún. közelítő eljárást és a LOOP-ot. Eredményeimmel pedig rámutattam, hogy Magyarország és a szomszédos országok által alkotott gazdasági térben igazolható a határok gazdasági – de nem területi – értelemben vett büntető hatása. A határmentesülés folyamatának eredményeképpen azonban a határok gazdasági interakciókat korlátozó szerepe fokozatosan gyengül.

5. *Hazánk közvetlen államhatárait érintően bizonyítani tudtam, hogy a határmentesülés folyamata erőteljes heterogenitást mutat, ami leginkább az eltérő integrációs dinamikáknak köszönhető. Az eltérő dinamizmusok erőteljesen hatottak a keleti határok átalakulására is, aminek eredményeképpen a magyar–ukrán viszonylatban a határok gazdasági értelemben vett elválasztó hatása sokkal erőteljesebb, mint a magyar–román viszonylat esetében.*

6. *A határmentesülés jellegadó tulajdonságai között bizonyítani tudtam az ún. kettős történelem jelenségét. Rámutattam, hogy a makroszintű határmentesülési folyamat, melyben az államhatárok gazdasági értelemben vett büntető hatása is kimutatható, az egyén mikroszférájában is megjelenik. Az eltűnő határok tehát még hosszasan – akár teljes makrogazdasági integritás mellett is – befolyásolják a gazdasági interakciók jellegét és irányát.*

5. Az eredmények elméleti / gyakorlati hasznosíthatósága

Az értekezés *legfontosabb eredménye, hogy egy egészen új megközelítés mentén járult hozzá a hazai kontextusban is örövendetesen gyarapodó határkutatás témaköréhez.* A SCHUMPETER (1954) által megalkotott fogalmi hármas (elmélet, történelem, statisztika) építőkockáit használva ugyanis szándékosan fordult szembe a társadalomtudományokban nagy gyakorisággal megjelenő túlzottan leegyszerűsítő szemléletmóddal.

Elsőként átfogó és tematikus gondolati ív segítségével értékelte a közgazdaság-tudomány helyét a határ menti területek fejlődésében és átalakulásában. Az elméleti keret bemutatása után annak kritikai értékelését is elvégezte, ugyanis a piacpotenciál és a határhatás mint szűk keresztmetszetek, illetve társadalomtudományokban rendkívül divatos esettanulmányi feldolgozás segítségével rá tudott mutatni arra, hogy nem minden esetben érvényesülnek a modellek alapfeltételei, és nem feltétlenül játszódnak le a vizionált folyamatok. *Mindez pedig az jelenti, hogy kizárólag modellszerű megközelítések mentén a területi és a határkutatás esetében sem lehet kellően megalapozott következtetéseket levonni.*

Az empirikus vizsgálatnál az értekezés egy speciális kutatási algoritmust követett, amiben egyszerre jelenik meg a makro- és a mikroszféra tesztelése. Az empirikus vizsgálat módszertana és eredményei úgy egészítik ki a korábbi hazai határkutatási eredményeket, hogy közben lehetőséget és tudományos módszertant is kínálnak a hazánk államhatárai mentén jelentkező határhatás feltárásához.

Az oktatás területén az értekezés eredményei jól hasznosíthatóak. A kritikai irodalom-feltárás és az elemzés szerkezetéből, tartalmi kidolgozottságából eredően beilleszthető az általam 2012 februárjában a Debreceni Egyetem Közgazdaság- és Gazdaságtudományi Kar Nemzetközi gazdálkodás alapképzésében elindított Határok és határmentiség az Európai Unióban és a 2014 februárjában az idegen nyelvű képzésben újtára induló Borders and Borderlands in the World c. tantárgyakba.

6. Felhasznált irodalmak

1. Anderson, J. – O’Dowd, L. (1999): Border, Border Regions and Territoriality: Contradictory Meanings, Changing Significance. *Regional Studies*. Vol. 33. Issue 7. pp. 593-604.
2. Baranyi B. (2007): A határmentiség dimenziói Magyarországon. Dialóg Campus Kiadó, Budapest–Pécs, 318 p. (ISBN 978-963-729-630-7)
3. Braudel, F. (1985): Anyagi kultúra, gazdaság és kapitalizmus XV-XVIII. század I., Gondolat, Budapest, 602 p. (ISBN 963-2816-15-3)
4. Braudel, F. (1996): A Földközi-tenger és a mediterrán világ II. Fülöp korában. I-III. kötet. Akadémiai Kiadó – Osiris, Budapest, 1465 p. (ISBN 963-0569-74-4)
5. Braudel, F. (2003-2004): Franciaország identitása. I-II. kötet. Helikon, Budapest, 617 p. (ISBN 963-2088-25-5)
6. Braudel, F. (2008): A kapitalizmus dinamikája. Európa Könyvkiadó, Budapest, 131 p. (ISBN 978-963-078-632-4)
7. Brühlhart, M. – Matthieu, C. – Pamina, K. (2004): Enlargement and the EU Periphery: The Impact of Changing Market Potential. Discussion Paper 270, Hamburg Institute of International Economics, Hamburg.
8. Chen, N. (2004): Intra-national versus international trade in the European Union: why do national borders matter? *Journal of International Economics*. Vol. 63. Issue 1. pp. 93-118.
9. Clark, T. (1994): National Boundaries, Border Zones and Marketing Strategy: A Conceptual Framework and Theoretical Model of Secondary Boundary Effects. *Journal of Marketing*. Vol. 58. Issue 3. pp. 67-80.
10. Collier, W. – Vickermann, R. W. (2001): Labour Markets in EU Border Regions: The Case of Kent and Nord-Pas de Calais, CERTE Working Paper 1., University of Kent at Canterbury, 11 p.
11. Disdier, A. C. – Head, K. (2008): The puzzling persistence of the distance effect on bilateral trade. *The Review of Economics and Statistics*. Vol. 90. Issue 1. pp. 37-48.
12. Dusek T. (2007): A társadalomföldrajz és a regionális tudomány különbségeiről. *Tér és Társadalom*. 21. évf. 2. sz. pp. 137-140.
13. Engel, C. – Rogers, J. H. (1996): How wide is the border? *American Economic Review*. Vol. 86. Issue 1. pp. 1112-1125.
14. Fitzgerald, J. – Quinn, T.P. – Whelan B.J. – Williams, J. A. (1988): An Analysis of Cross-border Shopping. Dublin Economic & Social Research Institute, Dublin, 108 p. (ISBN 978-070-700-096-1)
15. GCD (2013): Great Circle Distance Calculator, <http://williams.best.vwh.net/gccalc.htm>. Letöltve: 2013. január 10.

16. Hajdú Z. (2000): A határon átnyúló együttműködés potenciális lehetőségei Magyarország EU-csatlakozása után. pp. 163-173. In: A régiók szerepe a bővülő Európai Unióban. (Szerk. Horváth Gy.). MTA RKK, Pécs, 227 p. (ISBN 963-9052-15-9)
17. Hansen, N. (1977): Border Regions: A Critique of Spatial Theory and a European Case Study. *Annals of Regional Science*. Vol. 11. Issue 1. pp. 1-14.
18. Head, K. – Mayer, T. (2000): Non-Europe: The Magnitude and Causes of Market Fragmentation in Europe. *Weltwirtschaftliches Archiv*. Vol. 136. Issue 2. pp. 285–314.
19. Helliwell, J. (1998): How Much do National Borders Matter? The Brookings Institution, Washington, 153 p. (ISBN 978-081-579-148-5)
20. Horváth J. – Rátvai A. – Botond D. (2008): The border effect in small open economies. *Economic Systems*. Vol. 32. Issue 1. pp. 33-45.
21. INS (2012): Economic Statistics – Prices. <https://statistici.insse.ro/shop/?lang=en>, Letöltve: 2012. November 25.
22. Kallioras, D. – Topaloglou, L. – Venieris, S. (2009): Tracing the Determinants of Economic Cross-border interaction in the European Union. *SPATIUM International Review*. Vol. 21. Issue 1. pp. 1-10.
23. Kobolka I. (2000): A határ menti területek biztonságára ható tényezők kiemelten a migráció negatív hatásai. pp. 113-120. In: *Határok és Régiók*. (Szerk. Szónokyné A. G.). Magyar Földrajzi Konferencia, Szeged, 515 p. (ISBN 978-963-482-825-9)
24. Krugman, P. (1998): Space: The Final Frontier. *Journal of Economic Perspectives*. Vol. 12. Issue 2. pp. 161-175.
25. KSH (2012c): General Economic Indicators – Foreign Trade and Gross Domestic Product, http://www.ksh.hu/stadat_eves_3_5, Letöltve: 2013. január 17.
26. KSH (2012d): General Economic Indicators – Prices, http://www.ksh.hu/stadat_eves_3_6, Letöltve: 2013. március 5.
27. Leamer, E. E. (1997): Access to western markets, and eastern effort levels. pp. 503-526. In: *Lessons from the Economic Transition: Central and Eastern Europe in the 1990s*. (Ed. Zecchini, S.). Kluwer Academic Publishers, London, 590 p. (ISBN 978-079-239-852-3)
28. McCallum, J. (1995): National Border Matter: Canada-US Regional Trade Patterns. *American Economic Review*. Vol. 85. Issue 3. pp. 615-623.
29. Nemes Nagy J. (2003): A regionális tudomány dualitása és paradigmái – hazai tükrök. *Tér és Társadalom*. 17. évf. 1. sz. pp. 1-17.
30. Nitsch, V. (2000): National Borders and International Trade: evidence from the European Union. *Canadian Journal of Economics*. Vol. 22. Issue 4. pp. 1091-1105.
31. Ohmae, K. (1990): *The Borderless World*. Harper Collins, New York, 276 p. (ISBN 978-006-097-412-1)
32. Ohmae, K. (1995): *The End of the Nation State: The Rise of Regional Economies*. Free Press, London, 224 p. (ISBN 978-068-482-528-1)

33. Olper, A. – Raimondi, V. (2008): Agricultural market integration in the OECD: A gravity-border effect approach. Food Policy. Vol. 33. Issue 2. pp. 165-175.
34. Palánkai T. (2003): Az európai integráció gazdaságtana. Aula Kiadó, Budapest, 504 p. (ISBN 978-963-947-890-9)
35. Rechnitzer J. (2005): A tükör által el nem homályosítva (a posztmodern, a paradigmák, a main stream és a csábítás ördöge a regionális tudományban). Tér és Társadalom. 21. évf. 3-4. sz. pp. 1-12.
36. Rumley, D. – Minghi, J. V. (1991): Introduction: The Border Landscape Concept. pp. 1-14. In: The Geography of Border Landscapes. (Eds. Rumley, D. – Minghi, J. V.). Routledge, New York, 352 p. (ISBN 978-041-504-825-5)
37. Sallai J. (2002a): Az ukrán–magyar határ kriminál földrajza az 1990-es években és a magyar–magyar kapcsolattartás jövője a külső határ mentén. IFM, Budapest, 28 p. (ISSN 1416-6151)
38. Sallai J. (2002b): Ukrán–magyar határ kriminál földrajza 1990-2002 között. pp. 413-422. In: Határok és Eurorégiók. (Szerk. Szónokyné A. G.). Szegedi Tudományegyetem Természettudományi Kar Gazdaság- és Társadalomföldrajz Tanszék, Szeged, 581 p. (ISBN 978-963-482-825-9)
39. Schumpeter, J. (1954): History of Economic Analysis. Allen & Unwin. London, 1260 p. (ISBN 978-004-330-376-4)
40. SSSU (2013): State Statistic Service of Ukraine Data, www.ukrstat.gov.ua, Letöltve: 2013. április 23.
41. UN COMTRADE (2013): Export and import data. <http://comtrade.un.org/db/>, Letöltve: 2013. február 4.
42. Wei, S. J. (1996): Intra-National versus International Trade: How Stubborn are Nations in Global Integration? NBER Working Paper No. 5531.
43. WB (2013): World Data Bank, <http://databank.worldbank.org/data/databases.aspx>, Letöltve: 2013. január 14.
44. Zeidler, M. (2001): A revíziós gondolat. Osiris, Budapest, 256 p. (ISBN 808-101-188-7)

7. Az értekezés témakörében készült publikációk

Magyarországon, tudományos folyóiratban, idegen nyelvű összefoglalóval megjelent publikáció

Pásztor Szabolcs (2009): Egyes schengeni kistérségek vidékfejlesztési lehetőségei. Agrártudományi Közlemények 34. (Acta Agraria Debreceniensis), pp. 145-151.

Pásztor Szabolcs (2012): A tér és a közgazdaság-tudomány kapcsolatának korlátai a határ menti területek kutatásában. Competitio. 11. évf. 1. sz. pp. 98-116.

Pásztor Szabolcs (2012): Településfejlettségi vizsgálat a magyar–ukrán határszakasz kistérségeiben. Agrártudományi Közlemények 45. (Acta Agraria Debreceniensis), pp. 73-78.

Pásztor Szabolcs (2012): A magyar–ukrán határszakasz kistérségeinek fejlődési mozgásterei az intenzívebb határ menti interakciók tükrében. Virtuális Intézet Közép-Európa Kutatására Közleményei. 4. évf. 3. sz. (No. 9.). pp. 75-86.

Pásztor Szabolcs (2013): A regionális integrációk hatása a határ menti területek fejlődésére – Az amerikai–mexikói és a német–lengyel példa. Tér és Társadalom. 27. évf. 3. sz. pp. 57-74.

Nemzetközi tudományos folyóiratban, idegen nyelven megjelent publikáció

Pasztor, Szabolcs (2010): Globalisation of Micro Regions in Hungary. Krakowskie Studia Miedzynarodowe. Krakowska Akademia im. Adrzej Frycza Modrzewskiego, Kraków, Vol. 7. Issue 3. pp. 159-166.

Pásztor, Szabolcs (2012): Development Possibilities of the Hungarian-Ukrainian Borderland in the Mirror of Globalisation. The Annals of the University of Oradea. Vol. 21. Issue 2. pp. 385-389.

Nemzetközi kiadványban, idegen nyelven megjelent publikáció

Pásztor, Szabolcs (2011): Future of Borderlands in the Enlarging European Union. România Și Provocările Crizei Economice. In: Răspunsul Tinerilor Economiști. (Eds. Bădulescu, A. – Dodescu, A.). Editura Universității din Oradea. 2nd edition, November, Oradea, pp. 297-303. (ISBN 978-606-100-659-5)

Magyarországon, tudományos folyóiratban, idegen nyelven megjelent publikáció

Pásztor, Szabolcs (2011): The Role of Schengen in the Development of Peripheral Borderland Regions. Journal of Agricultural Sciences 44. pp. 155-158.

Tudományos könyv/tankönyvrészlet idegen nyelven

Pásztor, Szabolcs – Kozma, Gábor (2013a): Border Research and Economic Theory. pp. 187-198. In: The frontier worker – new perspectives on the labour market in the border regions. (Eds. Popoviciu, A. C. – Cigan, D.). C.H. Beck Publishing House, Bucharest, 286 p. (ISBN 978-606-180-181-7)

Pásztor, Szabolcs – Péntes, János (2013b): Altering periphery at the border: measuring the border effect in the Hungarian–Romanian and the Hungarian–Ukrainian border zones. pp. 274-295. In: Communicating the EU Policies Beyond The Borders – Proposals for Constructive Neighbour Relations and the New EU External Communication Strategy. (Eds. Horga, I. – Landuyt, A.). Oradea University Press, Oradea, 311 p. (ISBN 978-606-10-1162-9)

Konferencia absztraktfüzet idegen nyelven

Pásztor, Szabolcs (2009): Rural Development Possibilities of the Hungarian–Ukrainian Cross-border Micro Regions. In: Agrarian Perspectives XVIII – Strategies For The Future Conference. (Eds. Svatoš, M. – Lošt'ák, M. – Zuzák, R.). Prága, Csehország, 2009. szeptember 15-16., CULS Prague, pp. 81. (ISBN 978-802-131-965-3)

Külföldön, idegen nyelven, teljes terjedelemben megjelent előadás

Pásztor Szabolcs (2011): The Role of Cross-Border Interactions in the Development of Peripheral East-Hungarian Micro Regions. In: EAAE PhD Workshop, Economics and Social Science Research in Food, Agriculture, Environment and Development. (Eds. Bartová, L. – Fandel, P.). 2011. április 27-29., University of Agriculture, Nyitra, Szlovákia, pp. 554-560. (ISBN 978-805-520-571-7)

Magyar nyelven teljes terjedelemben megjelent előadás, idegen nyelvű összefoglaló nélkül

Pásztor Szabolcs (2009): A magyar–ukrán határszakasz kistérségeinek összehasonlító elemzése. In: A Nemzetközi II. Nyíregyházi Doktorandusz (PhD/DLA) Konferencia Közleménye. (Szerk. Vincze K.). Szent Atanáz Görög Katolikus Hittudományi Főiskola, Nyíregyháza, pp. 59-63. (ISBN 978-963-878- 096-6)

Pásztor Szabolcs (2010): A magyar–ukrán határszakasz kistérségeinek helyzetképe az ezredforduló után. In: A III. Nyíregyházi Doktorandusz (PhD/DLA) Konferencia Előadásainak Közleménye. (Szerk. Semsei I. – M. Márton J.). Nyíregyházi Főiskola, Nyíregyháza, pp. 325-334. (ISBN 978-963-318-174-4)

Egyéb magyar nyelvű publikáció

Pásztor Szabolcs (2009): A schengeni határmentiség kérdései Magyarországon. Gazdaság és Társadalomtudományi Közlemények. Nyíregyházi Főiskola, Gazdaság és Társadalomtudományi Kar, Nyíregyháza, 1. évf. 1. sz. pp. 74-80.

Pásztor Szabolcs (2010): A magyarországi schengeni határ menti kistérségek összehasonlító elemzése. Gazdaság és Társadalomtudományi Közlemények. Nyíregyházi Főiskola, Gazdaság és Társadalomtudományi Kar, Nyíregyháza, 2. évf. 1. sz. pp. 73-81.

Pásztor Szabolcs (2010): Az államhatár, mint térbeli jelenség az Európai Unióban és Magyarországon. Gazdaság és Társadalomtudományi Közlemények. Nyíregyházi Főiskola, Gazdaság és Társadalomtudományi Kar, Nyíregyháza, 2. évf. 2. sz. pp. 165-176.

Pásztor Szabolcs (2011): A magyar–ukrán határszakasz határforgalmának empirikus vizsgálata. Magyar Köztársaság Katonai Biztonsági Hivatal Szakmai Szemle. 7. évf. 2. sz. pp. 123-135.

Pásztor Szabolcs (2011): A Kárpátalján élő magyarok határon átnyúló ingázásának jellemzői. Gazdaság és Társadalomtudományi Közlemények. Nyíregyházi Főiskola, Gazdaság és Társadalomtudományi Kar, Nyíregyháza, 3. évf. 1. sz. pp. 153-165.

Egyéb idegen nyelvű publikáció

Pásztor, Szabolcs (2010): Development Level Differences of the Micro Regions and Settlements on the Hungarian–Ukrainian Border. Journal of Economic and Social Studies. College of Nyíregyháza, Faculty of Economics and Social Studies, Special English Edition, pp. 109-114.

Pásztor, Szabolcs (2011): Ukraine, Hungary's Trading Partner After the Global Financial and Economic Crisis. Kommunikáció, Média, Gazdaság. (KMG), 9. évf. 2. sz. pp. 37-50.

Pásztor, Szabolcs (2013): Special Rural and Borderland Issues in the Peripheries of Central and Eastern Europe. Acta Beregsasiensis. A II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola tudományos évkönyve, Beregszász, 12. évf. 1. sz. pp. 177-190.

Jegyzetek

Jegyzetek

Jegyzetek

